

TANRI ALGISI, DİNİ YÖNELİM BİÇİMLERİ VE ÖZNEL DİNDARLIĞIN PSİKOLOJİK DAYANIKLILIKLA İLİŞKİSİ: ÜNİVERSİTE ÖRNEKLEMİ

Emine ERDOĞAN

Antalya İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Antalya, anemon20@hotmail.com

Özet

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencileri örnekleminde Tanrı algısı, dini yönelim biçimleri ve dindarlığın psikolojik dayanıklılık ile ilişkisini incelemektir. Araştırmanın örneklemini eğitim ve ilahiyat fakültelerinin farklı sınıflarında öğrenim gören toplam 596 öğrenci oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak; sosyo-demografik veri formu, olumsuz yaşam olaylarını içeren risk faktörleri listesi, Tanrı Algısı Ölçeği (Güler, 2007b), Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği (MROS-R) (Ercan, 2009) ve Yılmazlık Ölçeği (Gürkan, 2006) uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde, betimsel analiz, varyans analizi (ANOVA) ve çoklu korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Öğrenciler tarafından en sık belirtilen risk faktörleri düşük maddi gelire sahip olmak, akademik başarısızlık yaşamak, değer verdiği biri tarafından aldatılma, terk edilme veya istemeden ayrılma durumunda kalmak, değer verdiği birini kaybetmek ve okul dönemi içinde para kazanma için çalışmak zorunda kalmaktır. Varyans analizi erkek öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeyinin kız öğrencilerin dayanıklılık düzeylerinden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Çoklu korelasyon analiz sonuçları, sevgi yönelimli Tanrı algısının, içsel dini yönelimin ve öznel dindarlık düzeyinin psikolojik dayanıklılıkla olumlu ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: Tanrı algısı, dini yönelim biçimleri, yılmazlık, üniversite öğrencisi

THE RELATIONSHIP OF RESILIENCE WITH GOD PERCEPTION FORMS, RELIGION ORIENTATION AND SUBJECTIVE RELIGIOUSNESS: A SAMPLE OF UNIVERSITY STUDENTS

Abstract

The purpose of this study is to investigate the relationship of resilience with God perception, religious orientation forms and religiousness in the sample of university students. The sample of the study consisted of 596 university students studying in various classes of faculties of education and theology. As data collection instruments, socio-demographic form, Risk Factor list including negative life events, God Perception Scale (Güler, 2007b), Revised Muslim Religious Orientation Scale (Ercan, 2009) and Resiliency Scale (Gürkan, 2006b) was administrated to the students. Descriptive statistics, ANOVA and multiple correlation were run over the data collected. The most frequently reported risk factors were to have very low income, to experience academic failure, to be deceived, be abandoned and be unintentionally seperated, to lose a person given value, and to be obliged to work for money during studying. ANOVA pointed out that the resilience level of male students were higher than female students' level. Multiple corelation analysis indicated that resilience was positively correlated with love oriented God perception, intrinsic religious orientation and subjective religiousness.

Key Words: God perception, religious orientation forms, resilience, university students.

Giriş

Tüm dinlerde olduğu gibi İslam dininde de Allah inananlar için hem sonsuz bir sevgi ve güven, hem de kötülerini cezalandıracak güç ve otorite kaynağı olarak algılanmaktadır. Tanrı inancı ve Tanrı tasavvuru, inanan insanın hayatının düşünsel, duygusal ve davranışsal boyutları üzerinde çok etkili bir işleve sahiptir. Bireyler, Tanrı'ya ve dini inançlarına göre duygu ve düşünce dünyasını şekillendirir, davranışlarına yön verir. Elbette bireyin Tanrı'yı algılama biçimi ve Tanrı'nın kişinin inanç dünyasında sahip olduğu yer bireylere göre farklılık göstermektedir. Bazı bireyler Allah'ı daha çok "seven", "affeden", "merhametli" gibi olumlu ve sevgi yönelimli olarak algılarken bazı bireyler Allah'ı daha çok "cezalandıran", "affetmeyen" ve "korkulan" gibi korku yönelimli sıfatlarla algılamaktadır. Elbette bu bir kişinin Tanrı'yı sadece sevgi ya da tamamen korku sıfatları atfederek algılaması demek değildir. Ancak sevgi yönelimli Allah algısı yüksek olan kişilerin Allah'la ilgili en temel duygusu sevgi ve güvendir. İbadet etmenin ya da günahlardan kaçınmanın arkasındaki en güçlü motivasyon kaynağı Allah'a karşı duyulan sevgidir. Korku yönelimli Allah algısına sahip olan bireyin ise ibadet etme ya da günahlardan kaçınmasında cezalandırılma, affedilmeme gibi endişeler vardır ve Allah'a karşı korku duygusu daha baskındır. Tanrı algısına ilişkin yapılan araştırmalar, kişinin Tanrı'ya olan bakış açısının kendi benliği ile (Benson ve Spilka 1973, Spilka, Addison ve Rosensohn; 1975, Nelsen ve Kroliczak 1984; Cecero vd. 2004) dini yönelim biçimleriyle (Spilka ve Mullin, 1977), anne ve baba algıları ile (Nelson ve Jones 1957; Nelson 1971; Keyser ve Collins 1976) ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Katı kuralcılık (Fundamental religious orientation) gibi bazı dindarlık biçimlerinin önyargı ve hoşgörüsüzlük (McFarland, 1989; Altemeyer ve Hunsberger 1992) ve cinsiyet ayırmacılığı (Hunsberger, Owusu ve Duck, 1999) gibi olumsuz durumlarla ilişkili olduğunu ortaya koyan araştırmalara karşın; birçok çalışmada dinin, dindarlıkla ilgili faktörlerin ve maneviyatın fiziksel ve psikolojik sağlıkla genellikle olumlu ilişkili olduğu görülmüştür (Kevin ve Hill, 2001; Koenig ve Larson 2001; Reutter ve Bigatti, 2014; Hamlin, 2009; Braam vd., 2001; Stack, 1983; Francis ve Kaldor 2002; Alcorta, 2006; Strawbridge vd. 2001). Bu durum dinin farklı boyutlarının birey üzerindeki etkilerinin, kişinin dine ve Tanrı'ya bağlanma ve yönelme biçimlerinin tartışılmasına sebep olmuştur. Tanrı'yı algılama biçiminin kişinin kendi benliğini algılama biçimiyle ilişkili olduğu iddiasını ortaya atan Benson ve Spilka (1973), yaptıkları çalışmada benlik saygısının seven- kabul eden Tanrı algısıyla pozitif, reddeden-kontrol eden Tanrı algısıyla negatif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Bir başka çalışmada sevgi yönelimli ve olumlu Tanrı algısının olumlu benlik algısıyla, korku yönelimli Tanrı algısının olumsuz benlik algısı ile ilişkili olduğu görülmüştür (Güler, 2007a). Bu noktadan hareketle Allah'ı algılama biçiminin olumlu ve sevgi yönelimli olmasının bireyin psikolojik sağlığına korku yönelimli bir algıdan daha fazla katkı sağlayabileceği akla gelmektedir. "Kişinin Allah'ı algılama biçimi ile psikolojik dayanıklılık arasında bir ilişki var mıdır?". "Allah'ı sevgi yönelimli ve olumlu özellikler atfederek algılamanın sıkıntılarla baş etme

sürecinde bireye bir katkısı var mıdır?” Bunlar bu araştırmanın ortaya çıkmasına sebep olan temel sorulardan bazılarıdır.

İnanan her birey kendisini din konusunda uzak ya da yakın bir noktada görür. Elbette dindarlık bağlamında bireyin kendini gördüğü nokta, gerçekte durduğu noktayı tam olarak göstermiyor olabilir. Ancak bireyi merkeze alan psikoloji bilimine göre de, inancı temelde kalp ile Allah’a bağlanarak O’na inanmak ve bunu dil ile söyleyerek tasdik etmek olarak değerlendiren İslam dinine göre de kişinin inanç konusunda kendisini nasıl değerlendirdiği önemlidir. Bu yüzden kendini dindar olarak gören ya da görmeyen bireyin aynı noktada durduğunu ifade etmek yanlış olacaktır. Bu sebeple “öznel dindarlık ile psikolojik dayanıklılık arasında bir ilişki var mıdır?” sorusu da bu araştırmanın temel soruları arasında yer almaktadır.

Her bireyin dine yönelme biçimi farklılık arz eder. Kimileri için din üzerinde konuşulması dahi dinden çıkmayla eş değer sayılacak bir tabuyken, kimileri için akıl süzgecinden geçirdikten sonra uygulanacak kural ve/veya değerleri ifade eder. Bazı bireyler dini sorgulamayı ve üzerinde düşünerek açıklamaya çalışmayı kendi din anlayışları çerçevesinde olumlu bir durum olarak kabul ederken bazıları için din ortaya konan kuralları sorgulamadan uygulamaktan ibarettir. Kimi bireyler dine içsel ve samimi duygularıyla yönelir. İslami literatürde “Allah rızası” kavramına yakın olduğunu düşündüğümüz bu anlayışta bireyin davranışlarında Allah’ın memnuniyetini kazanmak dışında sosyal ya da kişisel bir fayda beklentisi yoktur. Kişi dine her hangi bir çıkar beklentisiyle yönelmez. Oysa bazı bireyler dini toplumda iyi bir konum elde etmek, sevilen bir birey olmak vb. gibi amaçlara hizmet eden bir araç olarak görebilmekte hatta bu konularda dini kullanabilmektedir. Kişinin dini kendisine hizmet edecek bir kurum olarak görmesinden önce kendisinin dine hizmet etmeye daha istekli olması ve dine farklı beklentiler olmadan içinden gelen samimi duygularla yönelmesi daha sağlıklı bir durumdur. Bu durum psikolojik dayanıklılıkla ilişkili olabilir. “Bireyin dini yönelim biçimi, diğer bir deyişle dini anlamlandırma ve yaşama tarzı ve dinle ilgili motivasyon kaynakları onun psikolojik dayanıklılığı ile ilişkili midir?”, “Dini yönelim biçimlerinden içsel dini yönelim ile psikolojik dayanıklılık arasında olumlu bir ilişki var mıdır” sorusu bu araştırmanın temel sorularından bir diğeridir.

Psikolojik Dayanıklılık

Türkçede psikolojik sağlamlık, yılmazlık, kendini toparlama gücü şeklinde de ifade edilen psikolojik dayanıklılık yani “resilience”, bireyin olumlu ve güçlü yönlerini ele alan pozitif psikoloji ile ilgili bir kavramdır. Masten, (2001) dayanıklılığı gelişim ve uyum süreçlerine karşı var olan olumsuz ciddi bir tehdide rağmen, olumlu sonuçların ortaya çıkması ve başarılı bir şekilde normal haline dönebilme yeteneği; Begun (1993) zorlukların, yoksunlukların ve stresin üstesinden gelme gücü olarak tanımlamıştır. Psikolojik dayanıklılık travma, tehdit, trajedi, ailesel ve ilişkisel sıkıntılar, ciddi sağlık problemleri, işyeri ve parasal sorunlar gibi önemli stres kaynakları karşısında kişinin uyum sağlama süreci olarak değerlendirilmektedir (Tusaie ve Dyer, 2004, 3-8).

Psikolojik dayanıklılık, yoksul çocukların incelendiği boylamsal çalışmaların sonucunda ortaya atılmış bir kavramdır (Garmezy, Masten ve Tellegen, 1984). Dayanıklılık ile ilgilenen bazı araştırmacılar, olumsuz yaşam olaylarına maruz kalan çocukların yaklaşık üçte birinin hatta bazı araştırmalarda çoğunluğunun olumsuz yaşantılar sonucunda geliştirdikleri sağlıksız örüntülerden kurtulup yetişkinlik yıllarında sağlıklı bireyler olduklarına işaret eden bulgulara ulaşmışlardır (LaFromboise vd. 2006; Werner, 1993). Bu bulgular ışığında Garmezy (1991a), Werner, (1993), Fergus ve Zimmerman (2005) gibi bazı araştırmacılar stres yaratan olayların ve yoksulluğun yarattığı olumsuz etkileri aşabilen, ruh sağlığını koruyabilen, uyumlu ve olgun bir yaşam sürdürmeyi başarabilen bu çocukların sahip olduğu bu toparlanma gücünü “resilience”, psikolojik dayanıklılık olarak ifade etmişlerdir.

Garmezy (1993), Rabkin vd. (1993), Block ve Block (1980) gibi bazı araştırmacılar psikolojik dayanıklılığın bireyin kişilik özelliklerinden gelen doğasında var olan bir olgu olduğunu savunurlar. Rutter (1987) ise dayanıklılığı koruyucu faktörleri de içeren bir süreç olarak değerlendirir. Bazı araştırmacılar dayanıklılığı sonradan öğrenilen bir nitelik, bazılarıysa doğuştan gelen özellikler ve çevresel etkenlerin etkileşimiyle oluşan bir süreç olarak değerlendirmişlerdir. Ancak genel kabul gören yaklaşım psikolojik dayanıklılığın doğuştan gelen bir kişilik özelliği şeklinde sınırlandırılmayıp kişinin bir güçlük karşısında çevre ile etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir süreç olduğudur (Tusaie ve Dyer, 2004).

Fraser vd. (1999) yaptıkları literatür taramasında o güne kadar yapılan tanımlardaki ortak noktalara dikkat çekmektedirler. Buna göre, psikolojik dayanıklılık bireyin belli kişisel özellikleri ve çevresindeki faktörler arasındaki etkileşimi olarak tanımlanmaktadır. Stresli yaşam olaylarının neden olduğu risk faktörleri ve riskin etkilerini hafifleten koruyucu faktörler, psikolojik dayanıklılık kavramına katkıda bulunmaktadır.

Garmezy (1991b) psikolojik dayanıklılığı yüksek kişilerin, stres ve olumsuz yaşam koşulları karşısında mücadeleye devam etme, engelleri aşma ve hedefe ulaşma yetenekleri sergilediğini söyler. Garmezy'e (1993) göre, psikolojik dayanıklılık toparlanma gücünde gizlidir ve kişinin olumsuz yaşantıdan önce zaten kendisinde var olan yetenekler ve davranış biçimlerine dönebilme gücüdür. Garmezy (1991b) psikolojik dayanıklılığın olumsuzluk karşısında incinmezlik olmadığını, yaşanan olumsuzluğa ve hüzün duygusunun devam etmesine karşın toparlanma gücü olduğunu ifade eder. O, anlamlı düzeyde olumsuz bir olayın varlığında olumlu uyumu gösteren dinamik bir sürece dikkat çekmektedir. Bu süreçte iki önemli öge göze çarpmaktadır. İlki kişiyi etkileyecek düzeyde anlamlı bir tehdit ya da olumsuz bir durumun varlığı, ikincisi ise bu büyük tehdidin varlığına karşın olumlu uyum gösterebilme becerisidir.

Psikolojik dayanıklılık gösteren bireyler sorunları çözmede başarılı ve kendini geliştirmeye güdülenmiş bireylerdir. Kendilerini genelde inançlı ya da dindar olarak tanımlamaktadırlar. Yaşadıkları travma ya da stresi yorumlama ve bundan

yararlanma özelliği gösterirler. İnsanlarla olumlu ilişkiler kurma yeteneğine sahiptirler. Bazı amaçlara, eğitimsel beklentilere, parlak bir geleceğe dair umuda sahiptirler. Kendi hayatlarını kontrol edebilecekleri inancına sahiptirler (Öğülmüş, 2001, akt. Terzi, 2005).

Masten (2006) psikolojik dayanıklılık araştırmalarında dört dalgadan bahseder. Bunların ilki olan öncü çalışmalarda iyi uyum sağlamanın işaretleri ve ilişkili olduğu faktörler araştırılmış ve daha sonra koruyucu faktörlerin neler olabileceği ile ilgili kısa bir liste oluşturulmuştur. Daha sonra bu liste birçok araştırma sonucuyla desteklenmiştir. İkinci dalga araştırmalar bu kısa liste ile ilişkili süreçlerin ve düzenleyici sistemlerin ortaya çıkarılması üzerine yoğunlaşmıştır. Üçüncü dalga önleme, müdahale ve yasalar yoluyla dayanıklılığı artırma çabalarıyla nitelenmektedir. Masten, son dalgayı ise gelişimsel dayanıklılık şeklinde adlandırmıştır.

Psikolojik dayanıklılıkla ilgili yapılan en kapsamlı boylamsal çalışmalardan biri Werner tarafından yapılmış ve birçok açıdan risk durumu yaşayan 698 bebek 40 yıl boyunca incelenmiştir. Bu çocukların üçte ikisi yetişkinliğine kadar birçok olumsuz olay yaşamıştır. Bununla birlikte bu çocukların yaklaşık üçte biri oldukça normal birer genç yetişkin olmuşlardır ve bunlara dayanıklı çocuklar denmiştir. Araştırmacılar bu çocukların bireysel özelliklerini, aile yapılarını ve dış çevrelerini incelemişlerdir. Sonuçta bunların diğer akranlarına göre daha özerk, bağımsız, empati kurabilen, görev yönelimli ve meraklı oldukları, akranlarıyla daha iyi ilişkiler kurduklarını ve daha iyi sorun çözme becerilerine sahip oldukları bulunmuştur. Yaş, sosyal destek, denetim odağı, yeterlilik, öz saygı, mizaç, sosyal olgunluk, başarı gereksinimi ve basa çıkma becerilerinin yanı sıra, aile ve toplumla ilişkili başka bazı değişkenlerin de psikolojik dayanıklılıkla ilişkili etmenler arasında yer aldığı görülmüştür (Jew, Green ve Kroger, 1999).

Kamya (2000) yaptığı araştırmada psikolojik dayanıklılık, manevi iyi olma (spiritual well being) ve özsaygı arasındaki ilişkiyi ele almıştır. 105 sosyal hizmetler öğrencisinin katıldığı araştırmanın sonucuna göre psikolojik dayanıklılık ve psikolojik iyi olma özsaygının güçlü birer belirleyicisidir.

Garmez (1993) dayanıklılıkla ilgili araştırmaların iki önemli soruya yanıt vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunlardan ilki yaşam olayları karşısında, bireyleri olumsuz yönde etkileyen çocuktan, aileden ve çevreden kaynaklanan risk faktörlerinin neler olduğudur. İkincisi ise risk durumlarında bireyin uyum problemleri göstermesini engelleyen ya da bu problemleri azaltan koruyucu faktörler nelerdir?

Risk Faktörleri

Fraser vd. (1999) risk durumunu insanların bazılarının çevresel ya da genetik etkilerle diğer insanlara göre bir sorun yaşama ihtimalinin yüksek olması olarak açıklamışlardır. Masten ve Reed (2002) psikolojik dayanıklılığın sadece kişi bir tür risk ya da zorluk yaşadığı zaman tanımlanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Belirgin bir

risk durumunun olmadığı koşullarda yaşayan çocuklara “yeterli ya da yetkin”, “uyumlu” ya da sadece “normal” denilebileceğini, fakat bu çocuk ya da ergenler için psikolojik dayanıklılık olgusundan söz edilemeyeceğini ifade etmişlerdir (akt. Gizir, 2007).

Genel bir tasnifle risk faktörleri bireyden, aileden ve çevreden kaynaklananlar olmak üzere üç grupta toplanmıştır. *Bireysel risk faktörleri*: Erken doğum, olumsuz yaşam olayları, kronik hastalıklar, ergen anne olma, okula uyum sağlamama, okulda başarısızlık, okulu bırakma, uyuşturucu kullanma, işsizlik, başarısız ilişkilerdir. *Ailesel risk faktörleri*: Ebeveynlerin hastalığı ya da psikopatolojisi, ebeveynlerin boşanması, ölümü ya da tek ebeveyn ile yaşamak, kötü çocuk yetiştirme yöntemleri, ilgisiz anne baba tutumlarıdır. *Çevresel risk faktörleri*: Ekonomik zorluklar ve yoksulluk, çocuk ihmal ve istismarı, savaş ve doğal afetler gibi toplumsal travmalar, toplumsal şiddet ve ailevi felaketler ve evsizlik şeklinde sıralanmaktadır (Gizir, 2006; Gürkan, 2006a). Risk faktörlerinin her biri, bireyin ruh sağlığını olumsuz etkileme potansiyeline sahip olumsuz yaşantılardır.

Bazı araştırmalarda tek bir risk faktörüne maruz kalan bir grup üzerinde çalışılmıştır. Kişiyi etkileyebilecek diğer olumsuz olayların psikolojik dayanıklılık düzeyine dolayısıyla araştırmaya etkisi göz ardı edilmiş olur. Bu sebeple bu çalışmada literatürde belirlenen risk faktörlerine bakılmış, üniversite örneğinde yaşanması muhtemel olanlar seçilerek birçok risk faktörü belirlenmiştir. Böylece kişilerin olumsuz yaşam olayların maruz kalıp kalmadığı mümkün olduğunca belirlenmeye çalışılmıştır.

Koruyucu Faktörler

Birey önemli bir tehdit ya da travmayla ya da risk faktörlerinden biriyle karşılaştığında travmanın olumsuz etkisini azaltan, bireyin sağlıklı bir şekilde olumsuz durumu atlatarak yeniden eski normal durumuna dönmesini sağlayan olumlu bireysel, ailesel ya da çevresel özellikler koruyucu faktörler olarak nitelendirilir. Masten ve Reed (2002) çocuk ve gençlerde dayanıklılığı destekleyen koruyucu faktörleri dört kategoriye ayırmışlardır. Bunlardan olumlu zihinsel yetenek, yeteneklerine kişinin kendisince ve toplumca değer verilmesi, iyi bir mizah duygusuna sahip olmak, hayatın anlamına dair inanç ve duygu sahibi olmak *çocukla ilgili koruyucu faktörler*den bazılarıdır. *Aile ile ilgili koruyucu faktörler*: Çocuğa bakan yetişkinlerle çocuğun olumlu ilişkisi, anne baba arasında anlaşmazlıkların az olduğu ılımlı aile ortamı, düzenli bir ev, anne babanın lise sonrası eğitimi almış olması, çocuk için koruyucu faktör olan özelliklerin ebeveynlerde olması, anne babanın çocuğun eğitimine dâhil olması ve sosyo-ekonomik avantajlardır. Yetkin sosyal ve destekleyici bir yetişkinle yakın ilişki, sosyal ve kurallara saygılı akranlarla arkadaş olmayı, *aile ve diğer yetişkinlerle ilgili koruyucu faktörler* olarak değerlendirmişlerdir. İyi bir okul, sosyal organizasyonlara katılma, yüksek düzeyde halk güvenliği, kaliteli sağlık hizmetlerinin varlığı ve bunlara ulaşabilme gibi sosyal avantajları ise *toplum ile ilgili koruyucu faktörler* başlığı altında toplamışlardır.

Fraser vd. (1999) risk faktörleri gibi koruyucu faktörlerin de gelecekteki sonuçları yordadığını söyler. Koruyucu faktörleri adeta bir 'tampon' olarak değerlendirirler. Çünkü koruyucu faktörler riskin etkisini azaltarak tampon görevi görür.

Dini Yönelim Biçimleri

Dini yönelim, kişinin dini anlamlandırma ve yaşama biçimi ile ilgili bir kavramdır. Bireyin dine yönelmesinde ve dini davranışlar geliştirmesinde motive edici kaynakların neler olduğu, bireyin din ile ilgili algı ve yaklaşımının nasıl olduğu dini yönelim biçimleriyle ilişkilidir. Kişilerin dini duygu ve düşüncelerinin farklı formları olacağını söyleyerek ilk olarak içsel ve dışsal yönelim biçimlerini ortaya atan kişi Gordon Allport'tur (1954, 1959, 1960, 1966, 1967; akt. Hunt ve King, 1971). Allport (1963) davranış bilimleri, din ve akıl sağlığı ile ilgili çalışmasında "dini duygularının bazı formları daha törapatik ve koruyucu olabilir mi?" sorusuna cevap aramıştır. İçsel ve dışsal dindarlık kavramlarını ortaya atarak içsel dindarlığın dışsal olana göre daha koruyucu ve tedavi edici olduğunu ileri sürmüştür. Allport ve Ross (1967) içsel dini yönelimlilerin dinin kurallarını mümkün olduğunca takip edip yaşamaya, dini inanç ve kurallarla uyum içinde olmaya ve dini içselleştirmeye çalıştıklarını, dışsal dini motivasyona sahip olanların ise dini daha ziyade kendi çıkarları için kullandıklarını söylemişlerdir. Bu kişiler için din tüm yaşamı anlamlandıran bir bakış açısı sunar (Donahue, 1985). İçsel dini yönelimli kişilerin dini bir araç değil amaç olarak gördüklerini söyleyebiliriz.

Allport ve Ross (1967) dışsal dindarların dini kendi çıkarları için kullandıklarını, dini inancın daha önemli olan ihtiyaçlara hizmet etmesi için şekillendirildiğini, dışsal değerlerin daima çıkarıcı olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu eğilimdeki insanlar dini güvenlik sağlama, sosyal ilişkiler kurma, kendini haklı çıkarma, sosyal statü elde etme vb. gibi birçok konuda kullanır. Teolojik olarak dışsal dindar Tanrı'ya yönelmişse de aynı anda kendine de yönelmiş olmaktan vazgeçmez. Bu sebeple din onun için öncelikle kendi benmerkezciliğini korumak için bir kalkandır (Allport, 1963; Allport ve Ross, 1967).

Genia ve Shaw (1991) farklı kiliselere mensup 39'u ise Yahudi olan 309 gönüllü katılımcıyla yürüttükleri araştırmada depresyon ile içsel dini yönelim arasında negatif ilişki bulmuşlardır. Diğer yönelim biçimleri ve dışsal yönelim ise depresyonla ilişkili bulunmamıştır.

Genia (1996) 211 üniversite öğrencisi ile yaptığı araştırmada dini yönelim biçimleriyle psikolojik iyi oluş ve manevi iyi oluş (spiritual well-being) arasındaki ilişkiye bakmıştır. İçsel yönelim psikolojik iyi oluşun en belirgin yordayıcısı olarak bulunmuştur. Dışsal sosyal yönelim ilgili değişkenlerle ilişkili bulunmazken dışsal kişisel yönelim yüksek psikolojik sıkıntının yordayıcısıdır. Katı kuralcı yönelimin her iki değişkeni yordama gücü zayıftır ya da yoktur.

Koenig'in (1995) 50 yaş üstü mahkûmlarla yürüttüğü ve dini yönelim depresyon ilişkisini ele aldığı çalışmasının sonucunda içsel yönelim ile depresyon

semptomları ters ilişkili bulunmuştur. Ayrıca mahkûmların %32 'si kendileri için sorunlarla baş etmede en etkili faktörün din olduğunu söylemiştir.

Baker ve Gorsuch (1982) dini yönelim biçimleriyle sürekli kaygı arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarında dışsal yönelimli olanlarda sürekli kaygı düzeyini dışsal yönelimli olmayanlara göre daha yüksek bulmuşlardır. İçsel yönelimli olanlarda ise sürekli kaygı düzeyi daha düşük bulunmuştur. Benzer bir sonuç Bergin vd. (1987) tarafından ortaya konmuştur. Araştırmacılar kaygı ile içsel yönelim arasında negatif, kaygı ile dışsal yönelim arasında ise pozitif ilişki bulmuşlardır. Yine içsel yönelim kendini kontrol ile olumlu ilişkili bulunmuştur.

Hunt ve King (1971) içsel ve dışsal boyutlu dini yönelim ölçeklerini ele almış ve içsel ve dışsal boyutların işevuruk tanımlarını yapmaya çalışmışlardır. Allport ve Ross'un (1967), Feagin'in (1964), Wilson'un (1960), Hunt ve King'in (1969) İ/D boyutlu dini yönelim ölçeklerini incelemiş ve bunun sonucunda bu iki boyutun birbirinin karşısı olmadığını ama bir şekilde birbiriyle ilişkili ancak birbirinden ayrı boyutlar olduğunu ortaya koymuşlardır.

Daha sonraları içsel ve dışsal yönelimin dışında dine sorgulayıcı bir bakış açısının da mümkün olacağını söyleyen Batson (1976) dini yönelimin üçüncü şeklini ortaya koymuştur. Sorgulayıcı boyut varoluşsal sorularla (existential) dürüstçe yüzleşmek, aynı zamanda kesin cevaplara karşı olmaktır. Dine bu şekilde inanan bir kimse dinle ilgili bazı varoluşsal sorularına belki de asla nihai bir cevap bulamayacağını bilir. Ancak sorular yine de önemlidir. Aynı zamanda geçici ve değişime tabidir (Batson ve Schoenrade, 1991a, 1991b). Ayrıca bu boyutun dini inançlarda değişime açık olma, dini şüpheleri ve özeleştiriyi olumlu kabul etme gibi yönleri de vardır (Maltby ve Day, 1998).

Allport'un (1954) dinin hem önyargı doğuracağı hem de doğurmayacağı tespitinden sonra McFarland (1989) ayırmıcılık ile ilişkisine bakmak amacıyla katı kuralcı dini yönelimle ilgili bir ölçme aracı geliştirmiş ve bu yönelim biçiminin eşcinsellere, komünistlere ve kadınlara yönelik ayırmıcılık ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu yönelim biçimi kişinin din konusunda sabit fikirli olmasını ifade eder. Bu yönelime sahip kimseler için din bir dizi değiştirilemez kuraldan oluşur. Geçmişin değişmeyen ve temel uygulamaları neyse bugün de aynen değiştirilmeden takip edilmelidir (Altemeyer ve Hunsberger 1992). Kurallar ve bunların uygulanması her şeyden daha önemlidir.

Kirkpatrick (1993) Hristiyan Ortodoksluğu, katı kuralcılık ve içsel yönelimin; zenciler, kadınlar, eşcinseller ve komünistlere karşı ayırmıcı tutumları yordama gücünü araştırmıştır. Katı kuralcılar dört gruba karşı da önyargılı bir tutum sergilerken çoklu regresyon denklemlerinde de katı kuralcılık tüm ayırmıcı tutumlarla pozitif ilişkili bulunmuştur. İçsel yönelim ve Ortodoks Hristiyanlık ise bu değişkenlerle ilişkisiz ya da negatif ilişkili bulunmuştur.

Altemeyer ve Hunsberger'in (1992) dini yönelim biçimleri, önyargı ve sağ kanat otoriteryanizmi arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarında katı kuralcı

yönelimde olan ve sorgulayıcı olmayan bireyleri daha otoriteryan, daha itaatkâr ve daha saldırgan bulmuşlardır. Ayrıca bu grubun saldırganlığı sadece bir tek gruba karşı değil başta eşcinseller olmak üzere çalışmadaki önyargı ölçeğinde azınlık olarak ifade edilen tüm gruplara karşıdır.

Genia (1996) sorgulayıcı yönelimin yüksek psikolojik sıkıntı ve düşük ruhsal iyi oluş ile ilişkili bulmuştur. Batson vd. (1986) dini yönelim biçimleriyle siyahlara karşı gizli ve açık önyargı ilişkisini ele almışlardır. İçsel yönelim açık önyargı ile negatif ilişkiliyken gizli önyargı ile ilişkili bulunmamıştır. Sadece sorgulayıcı yönelim gizli önyargı durumu ile belirgin bir negatif ilişki göstermiştir.

Görüldüğü gibi araştırmalarda genellikle içsel dini yönelim psikolojik sağlıkla ilişkili kavramlarla olumlu ilişkiliyken dışsal dini yönelim olumsuz ilişkili bulunmuştur. Ancak bu iki kavramı birbirinin tamamen karşıtı gibi düşünmek doğru değildir. Bir kimse ağırlıklı olarak bir tarafta olmakla birlikte her iki boyuta ait özellikler gösterebilir. Katı kuralcılık ile sorgulayıcılık ise birbirinin karşıtı gibidir. Altmeyer ve Hunseberger'in (1992) iki boyut arasında buldukları olumsuz güçlü ilişki de (-.79) bu iddiayı desteklemektedir. Bu sebeple onlar bu iki kavramı aynı boyutun zıt iki ucu şeklinde değerlendirmişlerdir.

Araştırmanın amacı ve önemi

Bu araştırma psikolojik dayanıklılığın, sevgi yönelimli Allah algısı, öznel dindarlık ve içsel dini yönelim ile arasındaki ilişkinin varlığını test etmeye yönelik olarak planlanmıştır. Risk durumları ya da yaşanan travmatik olaylardan sonraki toparlanma sürecinde Allah'la ilgili algıların, dindarlığın ve dine yönelme biçiminin etkili olacağı düşünülmektedir. Ayrıca yurt dışında yapılan bazı çalışmalar dindarlık ve/veya maneviyatın ve bunlarla ilişkili bazı faktörlerin (dini katılım, ibadetler) psikolojik dayanıklılığı desteklediğini ortaya koymuştur (bkz. Hamlin 2009, Reutter ve Bigatti 2014). Çünkü din birçok açıdan insan için güvenli bir liman olarak görülmektedir. Kişiler dine ve Allah'a özellikle zorluk ve sıkıntı zamanlarında daha fazla yönelme eğilimindedir. Ayrıca İslam dini de başta olmak üzere tüm dinler bireyin başına bir sıkıntı geldiğinde sabretmesini ve Tanrı'ya sığınmasını öğütler. Bu araştırma, Allah'la ilgili olumlu ve sevgi yönelimli bir algıya sahip olmanın, yaşanan olumsuz olaylardan sonra daha kolay toparlanıp daha güçlü olma ve uyum sağlayabilme becerisi olarak ifade edilen psikolojik dayanıklılık kavramına (Newman, 2005) katkı sağlayacağı düşüncesine dayanmaktadır. Öznel dindarlık düzeyinin ve dine maddi ve manevi beklentilerin ötesinde içten gelen duygularla yönelmenin de psikolojik dayanıklılığa katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yapılan literatür taramasında ulusal ya da uluslararası çalışmalarda Tanrı tasavvurunun/algısının psikolojik dayanıklılık ile ilişkisini doğrudan ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yurt dışında dini yönelim biçimlerinin psikolojik dayanıklılıkla ilişkisini ele alan ve içsel yönelimin psikolojik dayanıklılıkla pozitif ilişkili olduğunu ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmıştır (bkz. Seidmahmood vd., 2011). Bu araştırma psikolojik dayanıklılığın bu değişkenlerle ilişkisini ortaya koyacak ilk ulusal araştırmalardan biri olması ve bu alanda yapılacak araştırmalara

temel oluşturması açısından önemlidir. Tanrı ile ilgili sevgi algısının, içsel dini yönelimin ve öznel dindarlık algısının psikolojik dayanıklılık açısından birey için koruyucu işlevinin olduğu düşünülmektedir. Bu araştırma bunları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırma kapsamında aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır.

1) Psikolojik dayanıklılık ile sevgi yönelimli Tanrı algısı arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2) Psikolojik dayanıklılık ile dini yönelim biçimleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

3) Psikolojik dayanıklılık ile öznel dindarlık arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Bu araştırma tarama modelinde desenlenmiş nicel bir çalışmadır. Bu araştırma deseni belli bir grubunun belli bir konuya ilişkin görüş, düşünce, eğilim (tutum vb.), davranışlarını belirlemeye yardımcı olmakla birlikte geniş bir örneklem grubuna ulaşma imkanı sunmaktadır (Büyüköztürk ve ark., 2009). Bu araştırma 2013-2014 eğitim - öğretim yılı bahar döneminde gerçekleştirilmiştir.

Örneklem

Araştırmanın örneklemini dört farklı üniversiteden seçilen 596 üniversite öğrencisi (378 kız, 216 erkek, 2 cevap vermeyen) oluşturmaktadır. Katılımcıların 443'ü (%74.3) eğitim fakültesi öğrencisi ve geri kalan 153'ü (%25.7) ise ilahiyat fakültesi öğrencisidir. Öğrencilerin 29'u (%4.9) hazırlık sınıfı öğrencisi, 69'u (%11.6) birinci sınıf öğrencisi, 306'sı (%51.3) ikinci sınıf öğrencisi, 132'si (%22.1) üçüncü sınıf öğrencisi, 46'sı (%7.7) dördüncü sınıf öğrencisi ve geri kalan 14'ü (%2.4) ise uzatmalı öğrencidir. Öğrencilerin yaş dağılımları çok geniş olup 16'sı (%2.7) 18 yaş ve altı grupta, 204'ü (%34.2) 19-20 yaş aralığında, 285'i (%47.8) 21-22 yaş aralığında ve 90'ı (%15.1) 23 yaş ve üstü gruptadır. 1 öğrenci yaşını belirtmemiştir.

Veri Toplama Araçları

Çalışma kapsamında beş farklı veri toplama aracı kullanılmıştır; (1) Sosyo-demografik veri formu, (2) Tanrı Algısı Ölçeği, (3) Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği, (4) Yılmazlık Ölçeği ve (5) Risk Faktörleri Listesi.

Sosyo Demografik Veri Formu

Katılımcılara ait bazı demografik bilgileri betimlemek amacı ile hazırlanan bu formda katılımcıların yaş, cinsiyet, sınıf düzeyi, fakültesi gibi temel bilgilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bireyin kendini dindar olarak tanımlama düzeyleri ve kendilerini her hangi bir dini inanca ait hissedip hissetmedikleri de sorulmuştur. Dindarlık düzeyleri sırasıyla çok dindar, dindar, biraz dindar ve dindar değil/dine ilgisiz şeklinde dört seçenekten oluşmaktadır. Müslüman dini yönelim ölçeğinde kişilerin dini yönelim biçimleri ele alınacaktır ancak öznel dindarlık düzeyleri bu formda verdikleri cevaba göre değerlendirilecektir.

Tanrı Algısı (TA) Ölçeği

TA Ölçeği, katılımcıların Tanrı'ya yönelik sevgi ya da korku yönelimli atıflarını ortaya koymak üzere Güler (2007b) tarafından geliştirilmiş bir ölçektir. Ölçekte, Tanrı algısı ile ilgili 22 tutum ifadesi yazılmış ve seçenekler 5' li Likert tipinde hazırlanmıştır. Ölçeği yanıtlayan bireyden her soru için (1) "Hiç Yansıtmıyor", (2) "Kısmen Yansıtıyor", (3) " Biraz Yansıtıyor", (4) Oldukça Yansıtıyor" ve (5) "Tamamen Yansıtıyor" şeklindeki şıklardan birini işaretlemesi istenmektedir. Sevgi ifadeleri düz puanlanırken, korku ifadeleri ters yönde puanlanmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar bireyin sevgi yönelimli, olumlu Tanrı algısına, düşük puanlar ise korku yönelimli olumsuz Tanrı algısına sahip olduğunu gösterir. Ölçeğin Cronbach's alfa güvenilirlik katsayısı .83 olarak bulunmuştur.

Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği (MROS-R)

(MROS-R)'in ilk formu, Harlak, Eskin ve Demirkıran (2008) tarafından geliştirilmiş olup, içsel, dışsal ve sorgulayıcı yönelim olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Daha sonra Ercan (2009) bu ölçeği revize ederek ölçeğe katı kuralcı dini yönelimi ölçen bir alt boyut daha eklemiştir. Ercan (2009) tarafından son şekli verilen 21 maddelik Dini Yönelim Ölçeğinin toplam dört alt boyutu vardır; içsel dini yönelim (İDY), dışsal dini yönelim (DDY), katı kuralcı dini yönelim (KKDY) ve sorgulayıcı dini yönelim (SDY). Ölçeğin amacı bireyin dini anlamlandırma şeklini ve dine bakış açısını ortaya koymaktır. Ölçek 7'li likert yapısıdır (1 -Kesinlikle uygun değil, 7- Tamamen uygun). Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach's alfa güvenilirlik katsayıları sırası ile; içsel yönelim için .93, dışsal dini yönelim için .83, sorgulayıcı yönelim için .73 ve katı kuralcı yönelim için .81 bulunmuştur (Ercan, 2009).

Yılmazlık Ölçeği

Psikolojik dayanıklılığı ölçmek için Gürgan (2006b) tarafından üniversite öğrencileri örnekleminde kullanılmak üzere geliştirilen "Yılmazlık Ölçeği" kullanılmıştır. Yılmazlık Ölçeği 50 maddeden oluşan 5'li Likert tipi bir ölçektir. Kişinin kendisiyle ilgili durumları değerlendireceği ölçekte seçenekler "hiç tanımlamıyor", "biraz tanımlıyor", "orta düzeyde tanımlıyor", "iyi tanımlıyor" ve "çok iyi tanımlıyor" şeklindedir. Ölçek olumlu ve olumsuz ifadelerden oluşmakta dolayısıyla bazı maddeler ters puanlanmaktadır. Ölçekten 50 ile 250 puan arasında puan alınabilmektedir. Puanların artması psikolojik dayanıklılık düzeyinin yüksekliğini göstermektedir. Ölçeğin Cronbach's alfa güvenilirlik katsayısı .80 olarak bulunmuştur.

Risk Faktörleri Listesi

Dayanıklılıktan söz edebilmek için bireyin risk altında olması ya da olumsuz bir yaşantı deneyiminin ardından olumlu bir gelişimden söz etmek gerekmektedir. Bu sebeple bireylerin basına gelebilecek olumsuz durumları belirlemek üzere üniversite örnekleminde karşılaşılabilecek muhtemel ve birey için ciddi şekilde olumsuzluk içeren durumların bir listesi oluşturulmuştur. Bu listenin

oluşturulmasında Terzi (2008a) tarafından hazırlanan 28 maddelik Risk Faktörlerini Belirleme Listesi'nden yararlanılmıştır. Bu listede yer alan; özel eğitime muhtaç olma, erken yaşta çocuk sahibi olma vb. gibi maddeler, üniversite örnekleme için uygun olmadığı düşünülerek kullanılmamıştır. Yeniden düzenlenen listede birey, aile ya da sosyal çevre ile ilişkili olabilecek ve kişiyi olumsuz anlamda etkileme ihtimali yüksek olan, biri açık uçlu cevaplama müsaite olmak üzere toplam 26 farklı risk durumları yazılmış ve katılımcılardan bunlardan herhangi birini yaşadılarsa yanındaki kutucuğa işaret koymaları istenmiştir. Katılımcılardan bu maddelerden en az birini işaretleyenler değerlendirmeye alınmış herhangi bir işaretleme yapmayanlar araştırmada değerlendirmeye alınmamıştır.

Verilerin Toplaması ve Analizi

Örnekleme dâhil edilen öğrenciler; Akdeniz, Süleyman Demirel, Niğde ve Mersin Üniversitelerinde okuyan 824 eğitim ve ilahiyat fakültesi öğrencisidir. Araştırma başlangıcında öğrencilere araştırma amacı açıklanmış ve araştırmaya katılımın gönüllülük esasına dayalı olduğu belirtilmiştir. Veri toplama araçları, gönüllülük esasına göre ders saati içinde uygulanmıştır.

Analiz işlemine geçilmeden önce, veri seti temizlenmiştir. Bu süreçte 166 katılımcı ölçeklerde yer alan risk faktörlerinden herhangi birini işaretlemediği, 31 tanesi veri toplama araçlarının bir kısmını veya tamamını doldurmadığı ve 6'sı yanlış işaretleme yaptığı için araştırma dışı tutulmuştur. Yapılan uç nokta analizlerinde 25 öğrenci uç nokta (outlier) olarak belirlenmiş ve bu sebeple analizlerde değerlendirmeye alınmamıştır. Sonuç olarak araştırmanın örneklemini 596 öğrenci oluşturmuştur. Değişkenler arasındaki ilişkinin test edilebilmesi için çoklu korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca temel değişken olan psikolojik dayanıklılığın cinsiyet ve fakülte değişkenine göre değişip değişmediğini test etmek için ise iki yönlü varyans analizi (two-way ANOVA) gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Üniversite Öğrencilerinin Belirttikleri Risk Faktörleri

Öğrencilerin belirtmiş oldukları risk faktörlere ilişkin betimsel istatistik bulguları incelendiğinde üniversite öğrencilerinin birçok risk durumu ile karşı karşıya geldikleri görülmektedir. Öğrencilerin çoğunluğu tek bir risk faktörü belirtirken birçok öğrenci birden fazla risk faktörü belirtmiştir. Tek risk faktörü belirten öğrencilerin sayısı 211 (%35.4), iki risk faktörü bildirenlerin sayısı 117 (%19.6), üç risk faktörü bildirenlerin sayısı 94 (%15.8) 'dür. Dokuz ve daha fazla risk faktörü yaşadığını bildiren 24 (%4) kişi vardır.

Öğrenciler tarafından en fazla işaretlenen ilk beş risk faktörü sırasıyla düşük maddi gelire sahip olmaktır (n=192, %32.2); akademik başarısızlık yaşama (n=185, % 29.7); değer verilen bir kimse tarafından aldatılma, terk edilme, istemeden ayrılma durumu yaşama (n= 177, % 29.5); değer verdiği (ailenin dışında) birini kaybetme (n=176, % 29.5); okul dönemi içinde para kazanma amaçlı çalışmak durumunda kalma (n= 131,% 22.1).

Üniversite Öğrencilerinin Öznel Dindarlık Düzeyi (ÖDD)

Çalışmaya katılanların tamamına yakını (97,8) din olarak kendilerini İslam dinine ait şeklinde tanımlamıştır. Öznel dindarlık düzeyi açısından öğrencilerin yarısından fazlası (%51,3) kendisinin dindar, %36,7 si ise az dindar olduğunu ifade etmiştir. Çok dindar (% 4.4) ya da dine ilgisiz/dindar değil (%6.7) olanların toplam oranı (%11,1) diğer iki gruba göre çok düşük olduğu için istatistiki olarak değerlendirmeye alınmamış dindarlıkla ilgili analiz ilk iki gruba göre yapılmıştır.

Psikolojik Dayanıklılık, Dini Yönelim Biçimleri ve Tanrı Algısı Değişkenlerine İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Tablo 1’de, psikolojik dayanıklılık, dini yönelim biçimleri ve Tanrı algısı değişkenlerinin alt ölçeklerine ilişkin betimsel analiz sonuçları rapor edilmiştir. Bu sonuçlara göre öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeyi orta düzeyin üzerindedir. Dini yönelim biçimleri alt ölçekleri incelendiğinde ise, öğrencilerin SDY düzeyinin orta düzeyde İDY düzeyinin yüksek düzeyde; KDDY düzeyinin orta düzeyin üstünde ve DDY düzeyinin ise orta düzeyin biraz üstünde olduğu görülmektedir. (TA) ölçeğinden alınan puanlar incelendiğinde ise, öğrencilerin Tanrı algısı puanlarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Temel değişkenlere ilişkin betimsel analiz sonuçları

Ölçek / Alt ölçek	Madde sayısı	Min-Max puanlar	Aritmetik Ortalama (M)	Standart Sapma (Ss)
Psikolojik Dayanıklılık	50	50 – 250	187.45	30.57
Dini Yönelim Biçimleri				
SDY	5	5 – 35	19.58	6.58
İDY	6	6 – 42	37.59	3.88
KDDY	5	5 – 35	24.2	6.18
DDY	5	5 – 35	21.13	6.55
TA	22	22 – 110	94.83	11.47

Psikolojik Dayanıklılık Puanının Cinsiyet ve Fakülte Türüne Göre Değişimi

Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık puanlarının cinsiyet ve fakülte türü açısından değişip değişmediğini test etmek için çift yönlü varyans analizi (2X2ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen varyans analiz sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Yılmazlık ölçeği için yapılan varyans analiz sonuçları

Ölçek	Değişken	F Puanı	Anlamlılık düzeyi
Psikolojik Dayanıklılık	Cinsiyet	10.053	p< 0.05
	Fakülte Türü	0.212	p> 0.05
	Cinsiyet X Fakülte Türü	5.98	p< 0.05

Bu analiz sonrasında erkek öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyi (n=216; M=192.69, Ss=30.21) kız öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyinden (n=378; M=183.22, Ss= 30.53) yüksektir ve iki grup arasındaki fark istatistiki olarak

anlamlıdır [F (1, 590) = 10.053, $p < 0.05$]. Diğer yandan, fakülte açısından karşılaştırıldığında eğitim fakültesi öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyi ($n=443$; $M=188.65$, $Ss=30.02$), ilahiyat fakültesi öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyinden ($n=153$; $M=187.27$, $Ss=31.99$) yüksek olmasına rağmen, iki grup arasındaki fark istatistiki olarak anlamlı bulunmamıştır [F (1, 590) = 0.212, $p > 0.05$]. Psikolojik dayanıklılık düzeyinin cinsiyet ve fakülte değişkenlerinin her ikisi bakımından değişip değişmediği incelendiğinde ise bu iki değişkenin etkileşiminin anlamlı bir fark ortaya koyduğu görülmüştür. Yani cinsiyet ve fakülte etkileşimi öğrencilerin psikolojik dayanıklılık puanlarında anlamlı bir fark yaratmaktadır [F (1, 590) = 5.98, $p < 0.05$]. Bu bulguya bağlı olarak, öğrencilerin her iki fakültedeki erkek ve kız öğrencilerin psikolojik dayanıklılık puanları karşılaştırılmıştır. İlahiyat fakültesinde okuyan erkek öğrencilerin psikolojik dayanıklılık puanı $M=195.65$, eğitim fakültesinde okuyan erkek öğrencilerin puanları $M=189.73$, eğitim fakültesinde okuyan kız öğrencilerin puanları $M=187.56$ ve ilahiyat fakültesinde okuyan kız öğrencilerin puanları $M=178.88$ olarak bulunmuştur. Bu puanlar karşılaştırıldığında psikolojik dayanıklılık puanı en yüksek olanlar ilahiyat fakültesinde okuyan erkek öğrenciler iken psikolojik dayanıklılık puanı en düşük olanlar ise ilahiyat fakültesinde okuyan kız öğrencilerdir.

Tanrı Algısı (TA), Öznel Dindarlık Düzeyi (ÖDD), Dini Yönelim Biçimleri (DYB) ve Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişki

Psikolojik dayanıklılık, ÖDD, TA ve DYB alt ölçekleri arasındaki ilişkinin varlığını incelemek için çoklu korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Dindarlık düzeyi değişkeni kategorik (sınıflamalı) türünde bir değişken olduğundan korelasyon analizine bu değişkeni sokabilmek için değişken dummy coding tekniği ile sürekli değişken haline getirilmiştir. Korelasyon analizlerinde ilişkinin yönüne, düzeyine ve anlamlılık derecesine bakılmıştır. Çoklu korelasyon analiz sonuçları Tablo 3’de rapor edilmiştir.

Tablo 3. Çoklu korelasyon analiz sonuçları

	Öznel Dindarlık Düzeyi (ÖDD)	Sorgulayıcı Dini Yönelim (SDY)	İçsel Dini Yönelim (İDY)	Katı Kuralcı Dini Yönelim (KKDY)	Dışsal Dini Yönelim (DDY)	Tanrı Algısı (TA)
PD	.139**	.006	.20**	.034	-.048	.338**
ÖDD		.181**	.163**	.435**	.052	.345**
SDY			-.087*	-.378**	.145**	-.250**
İDY				.291**	.166**	.446**
KKDY					.232**	.422**
DDY						-.003

* Korelasyon değeri 0.05 düzeyinde anlamlıdır

** Korelasyon değeri 0.01 düzeyinde anlamlıdır

Tablo 3'te görüldüğü üzere toplam 21 ikili korelasyon değerine ulaşılmıştır. Bu korelasyon değerlerinden 16 korelasyon değeri istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bu korelasyon değerlerinden biri 0.05 anlamlılık düzeyinde, geri kalan 15'i ise 0.01 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır.

Genel olarak araştırma soruları açısından incelendiğinde, üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık puanları ile ÖDD ($r = 0.139, p < 0.01$), İDY ($r = 0.20, p < 0.01$) ve TA ($r = 0.338, p < 0.01$) puanları arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki gözlemlenmiştir. Diğer bir ifade ile genel olarak üniversite öğrencileri için ÖDD, İDY, TA puanları artarken psikolojik dayanıklılık düzeyi de artmaktadır. Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile SDY, KKDY ve DDY arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlı bulunamamıştır.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmaya ilk olarak dâhil edilen 824 öğrenciden 166 tanesi olumsuz yaşam olaylarının yer aldığı risk faktörlerinden her hangi birini işaretlememiştir. Bu da örneklemin %80 kadarının olumsuz olaylardan en az biriyle karşılaştığını ortaya koymaktadır. Katılımcıların en fazla işaretledikleri risk faktörü %32.2 ile düşük maddi gelire sahip olma durumudur. Risk faktörlerinde dikkat çeken diğer bir bulgu ise öğrencilerin %22.1'inin okurken para kazanmak amacıyla çalışmak zorunda kaldığını ortaya koymuştur. Yani üniversite öğrencilerinin en fazla karşılaştıkları sorun maddi sıkıntı yaşama durumudur. Araştırma sonuçları risk faktörlerinden en az birine maruz kaldıkları halde öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğunu ortaya koymuştur.

Çalışmaya katılanların tamamına yakını (97,8) din olarak kendilerini İslam dinine ait şeklinde tanımlamıştır. Öznel dindarlık düzeyi açısından öğrencilerin yarısından fazlası (%51,3) kendisinin dindar, %36,7 si ise az dindar olduğunu ifade etmiştir. Çok dindar (% 4.4) ya da dine ilgisiz/dindar değil (%6.7) olanların toplam oranı (%11,1) diğer iki gruba göre çok düşük olduğu için istatistiki olarak değerlendirmeye alınmamış dindarlıkla ilgili analiz ilk iki gruba göre yapılmıştır.

Ayrıca yapılan analizlerde cinsiyetin anlamlı bir farklılık doğurduğu ve erkek öğrencilerin ($n=216; M=192.69, Ss=30.21$) kız öğrencilere göre ($n=378; M=183.22, Ss= 30.53$) psikolojik dayanıklılık puanının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bunun sebeplerinden biri toplumsal cinsiyet algısının ülkemizde güçlü olması olabilir. Kadınlar toplumda birçok alanda erkeklere göre daha fazla baskı altındadırlar. Ayrıca daha duygusal bir yapıda olmaları sebebiyle yaşadıkları olumsuz olaylardan erkeklere nispetle daha fazla etkilenmeleri de bir diğer seçenek olarak akla gelmektedir.

Sadece fakülte açısından bakıldığında eğitim fakültesi öğrencilerinin psikolojik dayanıklılığı daha yüksek bulunmakla birlikte bu fark anlamlı bir düzeyde değildir. Buna karşın cinsiyet fakülte etkileşimi açısından bakıldığında araştırmanın anlamlı sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Nitekim cinsiyet fakülte etkileşimi açısından psikolojik olarak en dayanıklı olandan en az dayanıklı olana doğru sırasıyla

ilahiyat erkek öğrencileri (M=195.65), eğitim erkek öğrencileri (M=189.73), eğitim kız öğrencileri (M=187.56) ve ilahiyat kız öğrencileri (M=178.88) bulunmuştur. Bu sıralamada da psikolojik dayanıklılık puanı erkek öğrencilerin lehine görünmekle birlikte eğitim fakültesi öğrencilerinde cinsler arası farkın daha az olduğu ilahiyat öğrencilerinde ise cinsler arası puan farkının çok fazla olduğu görülmektedir. İlahiyat kız öğrencilerin tüm gruplara ve diğer kızlara göre psikolojik dayanıklılıklarının düşük çıkması toplumsal cinsiyet faktörünün bu öğrenciler için diğer kızlara göre daha olumsuz bir etkisi olduğunu düşündürmektedir. Toplumsal cinsiyet algısı ve bunla ilgili bazı olumsuz faktörlerin genelde dini bir çevreden gelen ilahiyat kız öğrencileri üzerinde eğitim fakültesi öğrencilerine göre daha fazla etkili olabileceği düşünülebilir. Elbette bu sonuçta birçok faktör etkili olabilir. Ancak yine de ilahiyat fakültesinde okuyan kız öğrencilerin o güne kadar aldıkları dini eğitim içinde kadının statüsü ile ilgili algılarının düşük olabileceği ve bu algının düşük psikolojik dayanıklılık ile ilişkili olabileceği akla gelen bir diğer seçenektir. Bu durumun sebebinin ortaya konması önemlidir. Çünkü ilahiyat erkek öğrencilerinin psikolojik dayanıklılığı tüm gruplar içinde en yüksektir. Ayrıca daha önceki literatürle uyumlu olarak bu araştırma sonucunda da ortaya konduğu üzere genel anlamda psikolojik dayanıklılığı ve sağlığı destekleyen dindarlık bunu daha çok bir cinsiyet için başarabiliyorsa burada bir sorunun varlığından bahsedilebilir. Bu durumda mevcut dini gelenekte, ilahiyat fakülteleri başta olmak üzere din eğitimi veren kurumlarda ve bizzat verilen dini eğitimde kadının konumu ve statüsü yeniden ele alınmalı, kadının dindeki yeri ile ilgili mevcut algının Müslüman kadının psikolojisi üzerindeki etkisi incelenmeli ve bununla ilgili gerekli tekbirler alınmalıdır.

Araştırma sonuçları İDY'in psikolojik dayanıklılıkla pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur ($r=0.20$, $p<0.01$). Yani üniversite öğrencilerinin içten gelen duygularla dine yönelmeleri, dini içselleştirerek yaşamaya çalışmaları psikolojik dayanıklılığı destekleyen bir durumdur. Bu bulgu İDY'in psikolojik sağlığı desteklediğine dair literatürde yer alan çalışmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir. Laufer ve Solomon (2011) terör olaylarına maruz kalan 1973 İsraili liseli gencin travma sonrası semptomlarını dini yönelim biçimleri bağlamında ele almışlardır. Araştırmanın sonucunda İDY'in travma sonrası stres ile olumsuz ilişkili olduğunu ve travmaya maruz kalmanın olumsuz etkilerini azalttığını bulmuşlardır. Sonuç olarak İDY'in dayanıklılığı arttıran ve travmanın olumsuz etkisini azaltan olumlu özellikleri barındırdığını söylemişlerdir. Araştırma sonucunda içsel dini yönelimin psikolojik dayanıklılığı arttırdığı hipotezi ülkemizdeki bir örneklem grubuyla da desteklenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre ÖDD psikolojik dayanıklılık ile olumlu anlamlı bir ilişki göstermektedir ($r=0.139$, $p<0.01$). Yani kendini dindar olarak değerlendiren öğrenciler az dindar olarak değerlendiren öğrencilere göre psikolojik olarak daha dayanıklıdır. Bu bulgu dindarlığın genel anlamda olumlu psikolojik sağlık (Kevin ve Hill, 2001; Braam vd., 2001; Stack 1983; Francis ve Kaldor 2002; Alcorta, 2006; Strawbridge vd. 2001) ve psikolojik dayanıklılık ile (Reutter ve Bigatti' 2014) olumlu

ilişkinin ortaya koyan araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. İslam dininin temel esaslarından kabul edilen kader inancının da psikolojik dayanıklılığı destekleyerek bu sonuç üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Çünkü kader inancı her şeyin önceden belirlenmiş bir plan dâhilinde gerçekleştiği, her olan şeyde kişinin bilmediği bir hayır ve olumluluk olabileceği, yaşanan zorlukların Allah'tan geldiği ve bunlara sabredip isyan etmemek gerektiği fikirleriyle bireyi yaşanan zorluktan sonra psikolojik olarak destekleyecek niteliktedir. Dolayısıyla, kader inancının dindar bireyler tarafından benimsenip içselleştirilme ihtimalinin daha yüksek olduğunu da göz önüne alırsak, bu inancın psikolojik dayanıklılığı arttırabileceği düşünülebilir.

Araştırma sorularına göre TA puanlarının artması psikolojik dayanıklılıkla pozitif ilişkili bulunmuştur ($r=0.301$, $p<0.01$). Yani psikolojik dayanıklılığı yüksek bireylerin Allah'ı daha fazla "seven", "bağışlayan", "kullarına karşı çok merhametli" olarak ve sevgi yönelimli algıladığını ortaya koymuştur. İnsanların Allah'a en fazla yöneldikleri zamanlar genellikle güçlük ve sıkıntı yaşadıkları zamandır. Bu durumdaki inançlı bir kimse Allah'tan kendisini bu zor durumdan kurtarmasını ve kendisine yardım etmesini ister. Allah'a karşı yüksek sevgi duygusu ve onun affediciliğine olan güven, kişinin Allah'a karşı genel bir güven duygusuna sahip olması ile ilişkili olabilir. Affetmeyen, cezalandıran ve korkulan Allah algısında ise Allah'ın kendisini affedeceğine olan güven duygusu azaldığı için kişinin kaygı ve stres düzeyi yüksek olabilir. Risk durumu ya da olumsuz yaşam olayı yaşayan bir birey Allah'a olan inancı güçlü ise O'nun bu durumdan kendisini kurtaracağına inanıp O'na güvenir ve sığınır. Korku yönelimli Allah algısında cezalandırılma ve affedilmeme duygusunun yüksekliğinden dolayı, Allah'ın kendisine yardım edeceğine olan inanç ve güven nispeten daha düşük olabilir. Bu durum kişinin yaşadığı stresi ve içinde bulunduğu güçlükten kurtulacağına olan inancını düşürebilir. Güler (2007a)'in araştırması da benzer bir sonuç vermiştir. Allah ile ilgili "sevgisini kaybetme korkusu, cezalandırılma korkusu, suçluluk/utanç, sıkıntı ve hüznün" duygularının bireyin yaşamında işlevsel olmadığı ve Allah'ı düşündüğünde bu duyguları yaşayanların psikolojik semptomları yüksek kişiler olduğu görülmüştür. Allah'a sevgiyle yaklaşan ve onu sevginin kaynağı olarak gören sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip olmak bireylerin ruh sağlığını korumakta ve daha dayanıklı olmalarına katkı sağlamaktadır.

İslam dininde Allah, sevgi ve merhametiyle ön plandadır. Buna rağmen çocukların cehennem ya da Allah'la korkutularak eğitime çalışıldığı örnekleri hepimiz görmüş ya da duymuşuzdur. İslam dininde ve Kuran'da hem sevgi hem de korku boyutu var olmakla birlikte bunların dengesi sevgi lehine kurulmuştur. Her insan az çok her iki yaklaşıma ait özellikler taşımakla birlikte baskın olan duygunun hangisi olduğu önemlidir. Çünkü insanın kendisine azap edip acı vereceğini düşündüğü bir varlığa karşı zaman içinde sevgi ve diğer olumlu duyguları azalabilir. Allah'a karşı aşırı bir korku duygusu zaman içinde olumlu duyguların azalması olumsuz duyguların artmasına sebep olabilir. Araştırma sonuçlarıyla da desteklendiği üzere

Allah'ı sevgi boyutunun önüne geçecek şekilde cezalandıran, azap eden olarak algılamak bireyin ruh sağlığını olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Bu sonuçlar akla "nasıl bir dindarlık?" sorusunu getirmektedir. Allah'a sevgiyle yaklaşan ve onu sevginin kaynağı olarak gören sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip olmak bireylerin ruh sağlığını korumakta ve daha dayanıklı olmalarına katkı sağlamaktadır. Ancak tüm bunların yanında araştırma üniversite öğrencileriyle sınırlı olduğundan bu sonuçları genelleştirebilir. Böylece din ve dindarlığın hangi boyutlarının kişinin ruh sağlığını ve bununla ilgili boyutları nasıl etkilediği ortaya konabilir.

Diğer dinler gibi İslam dini de insana Yaradan'ı sevmeyi, O'na güvenmeyi ve zorluklar karşısında sabır göstermeyi tavsiye eder. İntihar, yaşanan zorluklar karşısında kadere ve Allah'a isyan, intikam almak gibi davranışlar dinen tasvip edilmemiştir. Psikoloji bilimi insana yaşadığı güçlükler sonrasında yılmadan mücadeleye devam etmesi ve sağlıklı normal bir birey olması konusunda yardım ederken din de sabretmesini, yılgınlık göstermemesini ve Allah'a güvenmesini öğütler. Her iki alan da insanı zorluklar karşısında güçlü ve dayanıklı kılmak ister. Dinin ve dindarlığın bazı biçimleri ve Allah ile ilgili sevgi duygusunun yüksek olması bu ortak amaca hizmet ederek psikolojik dayanıklılığı destekler. O halde insanların büyük bir çoğunluğunun bir Yaradıcıya inandığı gerçeğini de göz önünde bulundurarak, psikoloji bilimi, dinin bireyin psikolojisi üzerindeki olumlu etkilerini dikkate almalı ve birey için yararlı olan bu yönlerinden bireyin iyiliği adına faydalanma yoluna gitmelidir. Araştırmacılar bunu yaparken dinle ilgili kişisel inanç ve önyargılarını bir kenara bırakmalı ve dini salt birey ve bireyin psikolojik sağlığı için faydalı olacak bir faktör olarak ele almalı ve objektif davranmalıdır. Diğer yandan din eğitimi veren kişi ve kurumların psikoloji biliminin araştırma ve verilerini dikkate alarak psikolojik olarak daha sağlıklı ve dayanıklı bireyler yetiştirmeye katkı sağlayacak öğretim yöntem ve teknikleri geliştirmesi, içsel dini yönelimi ve sevgi yönelimli Tanrı algısını güçlendirecek tedbirler alması yerinde olacaktır.

Literatürde bireyin psikolojik dayanıklılığını artıran, risk faktörlerinin etkisini azaltan ya da yaşanan travmatik olay sonrasındaki olumsuz sonuçlar zincirinin etkisini azaltan faktörler koruyucu faktörler olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu araştırmanın sonucuna dayanarak dindarlığın psikolojik dayanıklılık için koruyucu bir faktör olduğu söylenebilir.

Bireyin sosyal ya da bireysel beklentilerin ötesinde sadece içinden geldiği ve Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla dine yönelmesi bireyin hayatına olumlu bir katkıda bulunur. Araştırmanın sonucu bu fikri desteklemiş ve içsel dini yönelimin psikolojik dayanıklılığı desteklediğini ortaya koymuştur. O halde gerçek ve samimi dindarlık olarak nitelendirilebilecek içsel dini yönelimin psikolojik dayanıklılığı destekleyen koruyucu bir faktör olduğunu söyleyebiliriz.

Kişinin samimiyet gerektiren konuların başında gelen din ve inanç konusunu kendisi için bir fayda aracı olarak görmesi sağlıklı bir dindarlığa ve sağlıklı bir psikolojiye işaret etmez. Araştırmanın sonucu da dışsal dini yönelimin psikolojik

dayanıklılıkla olumsuz ilişki gösterdiğini ancak bu ilişkinin anlamlılık düzeyine ulaşmadığını ortaya koymuştur. Bunun nedeni dışsal dini yönelim boyutunun maddi ve manevi beklentileri bir arada içeren sorulardan oluşması olabilir. Maddi çıkar beklentisiyle dine yönelmek ile manevi beklenti ve mükâfat arzusuyla yönelmek aynı değerlendirilmemelidir. Neticede birinde dünyevi ve maddi bir fayda umulurken diğerinde manevi ya da ahiret hayatına ait bir fayda umulmaktadır. Bu iki durumdan ikincisi ideal bir din anlayışını göstermemekle birlikte dinen de insani olarak da kabul edilebilir makul "insani" bir yaklaşımı göstermektedir. Buna karşın dini dünyevi çıkarlar için kullanmak İslam dini açısından da, başka dinler açısından da ahlaki olarak da kabul edilebilir bir durum değildir. Bu durumda dini yönelim ölçeğinin dışsal dini yönelim boyutu bu ayırım dikkate alınarak yeniden yapılandırılabilir. Böylece daha anlamlı ve sağlıklı sonuçlar elde edilebilir. Nitekim dışsal dini yönelimi sosyal ve kişisel olmak üzere iki boyut olarak ele alan bazı araştırmalar iki boyutun değişkenlerle farklı ilişkiler gösterdiğini ortaya koymuştur. O halde dışsal boyutu maddi ve manevi beklentiler olarak değerlendirmek psikolojik dayanıklılık ya da faklı değişkenlerle farklı ve anlamlı ilişkiler gösterebilir.

Tüm bu sonuçların genellenbilmesi ve desteklenmesi için ergenler ve yetişkinler gibi farklı yaş gruplarıyla benzer çalışmalar yapılabilir. Bu araştırmanın sonuçları ışığında başta okullarda verilen olmak üzere din eğitiminin sevgi yönelimli Tanrı algısını ve içsel dini yönelimi güçlendirecek nitelikte olması önerilmektedir. İlahiyat fakültesinde okuyan kız öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarıyla ilgili verilerin genellenbilirliğini, sebeplerini ve üniversite faktörünün etkili olup olmadığını ortaya koymak amacıyla farklı üniversitelerin ilahiyat fakülteleriyle karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir. İlahiyat fakültesinde okuyan kız öğrencilerin psikolojik dayanıklılığını arttırmak amacıyla kadın ile ilgili algılarını ve psikolojik dayanıklılığı düşüren faktörleri ortaya koyacak çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Alcorta, C. (2006). Youth, religion and resilience, PhD thesis, University of Connecticut.
- Allport, G.W. (1963). Behavioral science, religion and mental health. *Journal of Religion and Health*, 2, 187-197.
- Altemeyer, B., & Hunsberger, B. (1992). Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice, *International Journal for the Psychology of Religion*, 2, 113-133.
- Baker M. & Gorsuch R. (1982). Trait anxiety and intrinsic-extrinsic religiousness. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 21(2), 119-122
- Batson, C. D. (1976). Religion as prosocial: Agent or double agent? *Journal for the Scientific Study of Religion* 15 (1), 29-45 (March).

Batson, C. D., Flink, C. H., Schoenrade, P. A., Fultz, J., & Pynch, V. (1986). Religious orientation and overt versus covert racial prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(1), 175.

Batson, C. D., & Schoenrade, P. A. (1991a). Measuring religion as quest: 1. validity concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, 416-429.

Batson, C. D., & Schoenrade, P. A. (1991b). Measuring religion as quest: 2) reliability concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, 430-447.

Begun, A. L. (1993). Human behavior and the social environment: The vulnerability, risk, and resilience model. *Journal of Social Work Education*, 29(1), 26-35.

Benson P., Spilka B. (1973). God image as a function of self-esteem and locus of control. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 297-310.

Bergin, A. E., Masters, K. S., & Richards, P. S. (1987). Religiousness and mental health reconsidered: A study of an intrinsically religious sample. *Journal of counseling psychology*, 34(2), 197-204.

Block, J. H., & Block, J. (1980). The role of ego-control and ego-resiliency in the organization of behavior. *In Development of cognition, affect, and social relations: The Minnesota symposia on child psychology*. 13, 39-101. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Braam vd. (2001), Religion as a cross-cultural determinant of depression in elderly Euporeans: results from the EURODEP collaboration, *Psychological Medicine*, 31(05), 803-814.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri (8.baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.

Cecero, J. J., Marmon, T. S., Beitel, M., Hutz, A., & Jones, C. (2004). Images of mother, self, and God as predictors of dysphoria in non-clinical samples. *Personality and individual differences*, 36(7), 1669-1680.

Çakır G. (2009). Factors And Mechanism of resilience Among Turkish Migrant Women in the UK. Yayınlanmamış Doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Donahue, M.J. (1985). Intrinsic and extrinsic religiousness: review and meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 400-419.

Ercan, N. (2009). The predictors of attitudes toward physical wife abuse: Ambivalent sexism, system justification and religious Orientation (Doctoral dissertation, METU).

Feagin, J. R. 1964 Prejudice and religious types: a focused study of southern fundamentalists. *Journal for the Scientific Study of Religion* 4, 3-13.

Fergus, S. & Zimmerman, M. A. (2005). Adolescent resilience: a framework for understanding healthy development in the face of risk. *Annu. Rev. Public Health, 26*, 399-419.

Francis L.J. & Kaldor P.,(2002), The relationship between psychological well-being and Christian faith and practice in an Australian population sample, *Journal for the Scientific Study of Religion, 41* (1), 179-184.

Fraser, M. W., Richman, J. M. & Galinsky, M. J. (1999). Risk, protection and resilience: toward a conceptual framework for social work practice. *Social Work Research, 23*(3), 129-208.

Hamlin-Glover, D. L. (2009). Spirituality, religion, and resilience among military families, Electronic Theses, Florida State University, USA.

Hunt, R. A. & King M. (1971). The intrinsic-extrinsic concept: A review and evaluation. *Journal for the Scientific Study of Religion, 10*(4), 339-356.

Garmezy, N. (1983). Stressors of childhood. N. Garmezy & M. Rutter (Eds.), *Stress, coping and development in children*, New York: McGraw-Hill. (43-84.)

Garmezy, N. (1991a). Resilience and vulnerability to adverse developmental outcomes associated with poverty. *American Behavioral Scientist, 34*(4), 416-430.

Garmezy, N. (1991b). Resilience in children's adaptation to negative life events and stressed environments. *Pediatric annals, 20*(9), 459-60.

Garmezy, N., Masten, A. S., & Tellegen, A. (1984). The study of stress and competence in children: A building block for developmental psychopathology. *Child development, 97*-111.

Genia, V. (1996). I, E, quest, and fundamentalism as predictors of psychological and spiritual well-being. *Journal for the Scientific Study of Religion, 35*(1)56-64.

Genia, V., & Shaw, D. G. (1991). Religion, intrinsic-extrinsic orientation, and depression. *Review of Religious Research, 32*, 274-283.

Gizir, C. A. (2007). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler üzerine bir derleme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 3*(28), 113-128.

Güler Ö. (2007a). Tanrı'ya yönelik atıflar, benlik algısı ve günahkârlık duygusu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güler, Ö. (2007b). Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *AÜİFD (1)*, 123-133.

Gürkan U. (2006a). Grupla psikolojik danışmanın üniversite öğrencilerinin yılmazlık düzeylerine etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Gürkan U. (2006b). Resiliency scale (RS): scale development, reliability and validity study. *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences*, 39(2), 45-74.

Hunsberger B., Owusu V. & Duck R. (1999). Religion and prejudice in Ghana and Canada: Religious fundamentalism, right-wing. *International Journal for the Psychology of Religion*, 9(3), 181-194

Jew, C. L., Green, K. E., & Kroger, J. (1999). Development and validation of a measure of resiliency. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 32(2), 75-89.

Kamya, H. A. (2000). Hardiness and spiritual well-being among social work students: Implications for social work education. *Journal of Social Work Education*, 36(2), 231-240.

Kevin S. S., Hill P. C. (2001), The role of religion and spirituality in mental and physical health, *Current Directions in Psychological Science*, 10(1), 21-24.

Keyser, M. D., & Collins, G. R. (1976). Parental image and concept of God: Evangelical Protestant-Catholic comparison. *Journal of Psychology and Theology*, 4(1), 69-80.

Koenig H. G. (1995). Religion and older men in prison. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 10 (3), 219 – 230.

Koenig, H. G. & Larson D. B. (2001). Religion and mental health: Evidence for an association. *International Review of Psychiatry*, 13(2), 67-78.

LaFromboise, T. D., Hoyt, D. R., Oliver, L. V. & Whitebeck, L. B. (2006). Family, community and social influences on resilience among American Indian adolescents in the upper midwest. *Journal of Community Psychology*, 34 (2), 193 – 209.

Laufer A. & Solomon Z. (2011). The Role of religious orientations in youth's posttraumatic symptoms after exposure to terror. *Journal of Religion and Health*, 50, 687–699.

Maltby, J., & Day, L. (1998). Amending a measure of quest religious orientation: applicability of the scale's use among religious and non-religious persons. *Personality and Individual Differences*, 25, 517-522.

Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227-238.

Masten, A. S. & Reed, M.G. (2002). Resilience in development. In C.R. Snyder ve S. J. Lopez (Eds.), *The Handbook of Positive Psychology*, Oxford University, (74-88).

Masten, A. S., & Obradović, J. (2006). Competence and resilience in development. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094(1), 13-27.

McFarland, S. G. (1989). Religious orientations and the targets of discrimination. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28, 324-336.

Nelsen, H. M., & Kroliczak, A. (1984). Parental use of the threat "God will punish": replication and extension. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 267-277.

Nelson, M. O. (1971). The concept of God and feelings toward parents. *Journal of Individual Psychology*, 27(1), 46-49.

Nelson M., & Jones E. (1957), An application of the Q-technique to the study of religious concepts, *Psychological Reports*, 3, 293-297.

Newman, R. (2005). APA's resilience initiative. *Professional Psychology: Research and Practice*, 36(3), 227-229.

Rabkin, J. G., Reminen, R., Katoff, L. & Williams, J.B.W. (1993). Resilience in adversity among long term survivors of AIDS. *Hospital and Community Psychiatry*, 44(2), 162-167.

Reutter, K. K., & Bigatti, S. M. (2014). Religiosity and spirituality as resiliency resources: Moderation, mediation, or moderated mediation? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 53(1), 56-72.

Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57(3) , 316-331.

Seidmahmoodi, J., Rahimi C., & Mohamedi N. (2011). Resiliency and religious orientation: Factors contributing to posttraumatic growth in Iranian subjects, *Iran Journal of Psychiatry*. 6(4): 145–150.

Spilka, B., Addison, J., & Rosensohn, M. (1975). Parents, self, and God: a test of competing theories of individual-religion relationships. *Review of Religious Research*, 154-165.

Spilka, B., & Mullin, M. (1977). Personal religion and psychological schemata: A research approach to a theological psychology of religion. *Character Potential: a record of research*.

Stack S. (1983). The effect of religious commitment on suicide: A cross-national analysis. *Journal of Health and Social Behaviour*, 24, 362-374.

Strawbridge, W. J., Shema, S. J., Cohen, R. D., & Kaplan, G. A. (2001) Religious attendance increases survival by improving and maintaining good health behaviors, mental health, and social relationships. *Annals of Behavioral Medicine*, 23(1), 68-74.

Terzi, Ş. (2005). Öznel iyi olmaya yönelik psikolojik dayanıklılık modeli, Yayınlanmamış Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Terzi, Ş. (2008). Üniversite öğrencilerinde kendini toplama gücünün içsel koruyucu faktörlerle ilişkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 297-306.

Emine ERDOĞAN

Tusaie, K., & Dyer, J. (2004). Resilience: a historical review of the construct. *Holistic Nursing Practice*, 18(1), 3-8.

Werner, E. E. (1993). Risk, resilience, and recovery: Perspectives from the Kauai longitudinal study. *Development and psychopathology*, 5(04), 503-515.

Wilson, W. C. 1960 Extrinsic religious values and prejudice. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60, 286-88.